

verder lezen. Dit werk laat zich niet gemakkelijk karakteriseren. Het is geen klassieke biografie, want daarvoor komt de lezer te weinig te weten over de persoon Deterding en de drijfveren van diens handelen. De publicatie behoort evenmin tot het genre bedrijfsgeschiedenis, omdat niet de bedrijfsontwikkeling en de bedrijfsresultaten centraal staan. Het is een mengvorm met ruime aandacht voor de internationale politiek. Het eindresultaat is geschikt voor een breed publiek en het heeft dan ook veel aandacht gekregen in de dagbladpers.

Voor historici is het een aanrader vanwege de verzamelde kennis over de ontwikkeling van de olie-industrie voor de Tweede Wereldoorlog. Zwak is echter het laatste hoofdstuk 'Goud, zilver en Hitler-Duitsland'. Daarin heeft de auteur te veel informatie bijeen willen brengen. Dat geldt in het bijzonder voor de geruchtmakende zedenaffaires uit 1936, die in verband worden gebracht met de affaire-Mannheimer. Naderhand bleek Mannheimer zowel de NHM als de Nederlandsche Bank te hebben opgelicht. De mogelijke samenzwering tegen Deterding, die op de hoogte was van de dubieuze handelingen van de frauderende Mannheimer, komt echter onvoldoende uit de verf. Dat geldt eveneens voor Deterdings relaties in Duitsland. Hendrix is er mijns inziens niet in geslaagd onomstotelijk te bewijzen dat Deterdings blazen geheel zuiver was. Dit neemt niet weg, dat deze publicatie een wezenlijke bijdrage levert aan de geschiedenis van de olie-industrie en volop stof levert voor verder onderzoek naar een van Nederlands kleurrijkste ondernemers.

Joke Mooij

S. Dudink, *Deugdzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland, 1870-1901* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1997, 304 blz., f58.-, ISBN90 6861 131 3).

Voor het liberalisme dat in Nederland in 1848 aan de macht kwam, waren ondememersvrijheid en staatsonthouding onaantastbare dogma's. Rond 1870 verloor dit klassieke liberalisme het overwicht. Terwijl de confessionele stromingen in de aanval gingen, roerde zich binnen het liberale kamp een linkse richting, de sociaal-liberalen. Deze stroming bloeide tussen de oprichting van het Comité ter bespreking der sociale quaestie in 1870 en het aftreden van het kabinet-Pierson in 1901. Zij was de voorloopster van de vrijzinnig-democratie en onderscheidde zich van het klassieke liberalisme door haar pleidooien voor een sociologische beschouwing van de wereld en voor staatsinterventie in de maatschappelijke verhoudingen. Dat laatste impliceerde een wettelijke regeling van de arbeidsduur en het arbeidscontract, een verplichte verzekering tegen ongevallen, ziekte of ouderdom en een progressie in de inkomstenbelastingen.

De dissertatie van de politicoloog Stefan Dudink is gewijd aan dit Nederlandse sociaal-liberalisme. De stroming bewandelde een middenweg tussen het Thorbeckiaanse liberalisme en de sociaal-democratie. Net als de socialisten bepleitten de sociaal-liberalen een gelijkwaardige verdeling van inkomen en bezit. Maar zij baseerden die spreiding op verdienste en *niet* op behoefte. Bovendien gaven zij nooit aan de maatschappij de overhand boven het individu. Zij beschouwden het individu als een realiteit van eenzelfde orde en gewicht als de maatschappij.

Het onderstrepen van deze middenpositie brengt Dudink tot de belangrijkste these van zijn proefschrift. Anders dan gebruikelijk is, mag deze constatering niet leiden tot de gedachte dat het sociaal-liberalisme in chronologisch opzicht een tussenstation vormt op het traject tussen liberalisme en socialisme. Zo'n voorstelling wordt door hem afgedaan als *Whig-history*. Zij ontnemt zicht op het eigen karakter van de stroming, dat volgens Dudink ten enenmale vreemd is aan de hedendaagse realiteit. In het tegenwoordige denken spelen redeneringen in termen van eigenbelang immers een centrale rol. Daartegenover was de opvatting over de plaats van

het individu in de maatschappij *niet* die van een wezen dat zich liet leiden door natuurlijk egoïsme. Eerder ging het om een notie van het individu dat was ingebed in een historisch verhaal over beschaving en zedelijke verbetering.

Morele kwaliteiten als plichtsbesef, zelfbeheersing, naastenliefde en offervaardigheid waren voor het hele negentiende-eeuwse liberalisme, inclusief het sociaal-liberalisme, van het grootste belang. Men hechtte destijds aan *character*, het vermogen om zich aanhoudend in te zetten voor het algemeen belang en het welzijn van anderen. Met deze uitgangspositie sluit Dudink aan bij de *Cambridge school* in de geschiedenis van het politieke denken. Deze school onderstreept in het negentiende-eeuwse denken een constante reflectie op de idealen van politiek burgerschap uit de klassieke oudheid. Het 'sociale' van het sociaal-liberalisme moet grotendeels worden opgevat als een voortzetting en transformatie van de deugdzaamheid uit de republikeinse traditie.

Deugdzaam liberalisme is dan ook de titel geworden van dit deugdelijke proefschrift. De kracht van het boek ligt in de originaliteit van de aanpak: door telkens de preoccupatie van de betrokkenen met het zedelijk peil van de bevolking naar voren te halen, geeft de auteur helder inzicht in de wortels van de behandelde stroming. De verbondenheid met het klassieke Thorbeckianisme was minstens zo belangrijk als haar sociale hervormingsdrang. Via levendige, fraai geschreven en gedegen portretten van de voornaamste leidlieden — met name H. Goeman Borgesius, P. W. A. Cort van der Linden, A. Kerdijk, J. C. van Marken, Héléne Mercier, B. H. Pekelharing, N. G. Pierson, H. P. G. Quack en M. W. F. Treub — wordt deze opzet uitgewerkt.

In plaats van een rechtstreekse verbindingslijn te construeren met de twintigste-eeuwse verzorgingsstaat kiest de auteur voor een benadering die erop gericht is nauwkeurig te achterhalen wat deze leidlieden met hun sociale politiek beoogden. Daarbij biedt hij verrassende doorkijkjes. Algemeen wordt de vestiging van de moderne verzorgingsstaat beschouwd als een triomf op het negentiende-eeuwse moralisme. In die optiek vormt de sociale wetgeving die sinds het kabinet-Pierson is ingevoerd, een breuk met de alom heersende gedachte dat armoede allereerst het gevolg zou zijn van de zedelijke gebreken van de armen. Volgens Dudink is hier sprake van een vertekening van het historische beeld. Hij onderstreept dat het ideaal van de ontplooiing van de kleine, 'karaktervolle', *zelfstandige* werkman de centrale inzet vormde van de sociaal-liberale beweging: 'De talloze initiatieven tot volksoontwikkeling, de coöperatiebeweging en de moderne, verheffende liefdadigheid zijn dan niet langer de producten van een sociale naïviteit, maar ondernemingen die aan dezelfde morele verbeelding zijn ontsproten die later de grondvesten van de verzorgingsstaat voortbracht' (80).

Dudinks proefschrift legt de nadruk op het analyseren van politieke opvattingen. Hij doet dat helder en op grond van een indrukwekkende belezendheid. Toch ligt hier niet alleen de kracht maar ook de zwakte van het boek. De auteur heeft aansluiting gezocht bij de *Cambridge school* van historici als J. G. A. Pocock en Q. Skinner. Deze school keert zich tegen de ouderwetse ideeëngeschiedenis: geschiedenis als politiek debat tussen grote geesten over universele problemen die voor alle tijden geldigheid hebben. In plaats daarvan streeft de *Cambridge school* naar een geschiedschrijving van het politieke denken die telkens de historisch-politieke context naar voren haalt. Dat klinkt aantrekkelijk, maar juist hier ligt de teleurstelling op de loer. Want waaruit bestaat die context? Het antwoord luidt: de politieke taal. Dudink volgt deze benadering schools en levert de volgende uitleg: 'Een politieke taal is het geheel aan identieke of soortgelijke conventies dat een aantal politieke teksten met elkaar verbindt' (19). Vanuit deze invalshoek is Dudink er hoofdzakelijk in geïnteresseerd hoe politieke denkers via hun teksten betekenis gaven aan hun politieke wereld. Hij noemt dat — hier ontspoort zijn fraaie stijl tot modieus geschrijf — 'praktijken van talige betekenisgeving' (20). In deze benadering is er géén plaats voor 'sociale of politieke realiteiten', voorzover die op een of

andere manier reëler zouden zijn dan de 'talige' praktijken. Dudink meent: 'Sociale belangen bijvoorbeeld gaan niet aan deze (talige) praktijken vooraf, maar worden ook (?) daarin geconstrueerd; er zijn, kortom, geen sociale realiteiten die bestaan onafhankelijk van hun symbolische betekenis'(21).

De auteur heeft dus uitsluitend belangstelling voor de schriftelijke neerslag van ideeën. Dat is een flinke beperking. In zijn proefschrift treft men hoofdzakelijk ideeëngeschiedenis aan, zij het geschiedenis van tijds- en plaatsgeboden ideeën. Die beperktheid wreekt zich in menig opzicht. Het boek geeft veel analyses van teksten, maar gaat zelden of niet na in hoeverre de beschreven ideeën via beleid of anderszins hebben doorgewerkt of in hoeverre zij de neerslag vormen van de sociale of politieke realiteit. Wanneer Dudink bijvoorbeeld de Arbeidsenquête van 1887 behandelt, wil hij niet weten waarop die is gebaseerd, maar verdiept hij zich alleen in de vraag 'welke politiek-theoretische talen en conventies in het verslag van de enquête aanwezig zijn' (106). Ook het slotwoord vertoont dit euvel. Dudink presenteert daar een vergelijking van het sociaal-liberalisme in Nederland en Engeland, maar hij doet dat uitsluitend op het ideeën-historische vlak. Hij mag dan wel beweren dat de sociaal-politieke realiteit niet belangrijk is, omdat die immers geconstrueerd zou worden via de taal, maar dat neemt niet weg dat hij de *common sense*-\ezer daarmee onbevredigd achterlaat. Beter was het geweest de gekenschetste ideeën daadwerkelijk in hun context te plaatsen. Want alleen op die manier is het mogelijk ze op hun waarde te schatten.

H. de Liagre Böhl

H. F. J. M. van den Eerenbeemt, ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant*, II, *Emancipatie en industrialisering, 1890-1945*, III, *Dynamiek en expansie, 1945-1996* (Amsterdam, Meppel: Boom, 1996, 432 blz., f70,-, ISBN 90 5352 218 2; 1997, 496 blz., f85,-, ISBN 90 5352 2190).

De provincie Noord-Brabant vierde in 1996 haar tweehonderdjarig bestaan, voldoende gelegenheid voor een monumentale geschiedschrijving in drie kloeke delen. Deel I werd eerder besproken door Maarten Prak. De hier beoordeelde delen II en III zijn volgens hetzelfde stramien opgezet, dat wil zeggen: bijdragen van gerenommeerde auteurs en bijzonder fraai geïllustreerd. Zes centrale thema's worden aangesneden en uitgewerkt in een dertigtal hoofdstukken. De stijl is verhalend en zelden complex of kwantitatief en alleen voorbeelden leveren detail. Er is zorg besteed aan het register, de kaartjes, de spaarzame diagrammen en het handjevol simpele tabellen. Een bruikbare annotatie ontbreekt echter. De boeken zijn niet in eerste plaats voor een wetenschappelijk publiek geschreven, maar beogen vooral de bestaande kennis te synthetiseren tot een 'integrale geschiedenis' van Noord-Brabant.

De redactie is duidelijk geweest in zijn keuzes zoals uit de verdeling van bladzijden over onderwerpen blijkt. De thema's overheid, ruimtelijke omgeving, materieel bestaan en sociale patronen krijgen in elk deel ongeveer 75 pagina's. Aan het thema geestelijk en cultureel leven worden ruim 100 en aan het thema bevolking 17 bladzijden besteed. De thema's zijn verdeeld in een aantal korte tot zeer korte hoofdstukken en veel (sub)paragrafen. Zo'n vergaande geleiding maakt het boek niet direct overzichtelijk. De verkaveling van het geschiedverhaal verspreidt veel informatie over een groot aantal stukken, zonder dat er dwarsverbindingen worden gelegd. Veel van de 800 pagina's leveren een leesbaar en boeiend overzicht. Hoewel tussen de 'synthese van bestaande kennis' regelmatig ook nieuwe informatie verscholen zit, blijkt duidelijk welke onderdelen eerder uitgebreid werden bestudeerd en welke niet. Overigens completeert een 'leemtenlijst' de uitgave.